

ПІДСТАВИ НАСТАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

У статті проаналізовано підстави господарсько-правової відповідальності в аспекті співвідношення законодавчих і теоретичних засад. Окреме місце присвячено аналізу господарського правопорушення як фактичної підстави господарської відповідальності.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, господарське правопорушення, вина.

Питання підстав господарсько-правової відповідальності недостатньо висвітлено вітчизняною наукою. Це пов'язано, передусім, із довгими роками невизнання господарської відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Ситуація змінилася лише з набранням у 2004 р. чинності Господарським кодексом України, де і було вперше на законодавчому рівні закріплено господарську відповідальність та, зокрема, підстави її настання. Недосконалість цієї норми зумовила численні наукові пошуки у цій проблематиці. Зокрема, постали такі проблемні питання: відсутність законодавчо закріпленого терміна господарського правопорушення та його складу; відсутність вичерпного переліку підстав господарської відповідальності тощо. Саме зазначені питання ми розглянемо у цій статті.

Підстави господарсько-правової відповідальності, з нашого погляду, можна розглядати у двох аспектах – у широкому та вузькому розумінні. Почнемо розгляд із останнього.

Під підставами господарської відповідальності розуміють ті основні умови, за наявності яких вона настає. Законодавством передбачено (ст. 218 Господарського кодексу України), що господарська відповідальність – це вчинене учасником господарських відносин правопорушення у сфері господарювання [1]. Цією нормою закріплено і ключові умови відповідальності, а саме:

- незворотність господарської відповідальності, за винятком обставин, коли правопорушник ужив усіх залежних від нього заходів для недопущення порушення. Тут варто підкреслити, що немає жодних коментарів, які б кваліфікували, які саме «заходи» мають на увазі. Можна передбачити, що право тлумачення таких заходів покладено на суд. Очевидно, що така законодавча прогалина суперечить сучасним тенденціям «розвантаження» господарських судів і спонукання

суб'єктів господарських відносин до досудового розв'язання спорів;

- правопорушник звільняється від господарської відповідальності, якщо доведе, що на перешкоді належному виконанню його зобов'язань стояли надзвичайні й незворотні обставини.

Щодо останнього пункту законодавчо передбачено важливе уточнення, що не можуть вважатись такими обставинами, зокрема: порушення своїх зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, брак у боржника необхідних коштів.

Розглядаючи підстави господарсько-правової відповідальності у широкому сенсі, варто відзначити два сформовані у теорії господарського права погляди. Відповідно до концепції В. С. Щербини, є дві підстави господарсько-правової відповідальності: юридична і фактична [2, с. 199]. Під юридичною підставою розуміють правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності, а саме: закон і договір. Фактичною підставою автор пропонує вважати життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні, тобто – господарське правопорушення.

З іншого боку, Л. А. Жук пропонує віднести до підстав господарсько-правової відповідальності такі категорії. Перша – нормативна, тобто сукупність норм права про відповідальність суб'єктів господарських відносин. Другою правовою підставою є господарська правосуб'єктність правопорушника (боржника) і потерпілого (кредитора). Сторонами правовідносин щодо застосування відповідальності цього виду можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи незалежно від форми власності майна, організаційно-правових форм, тобто особи, які мають право звертатися до господарського суду за захистом своїх порушених або оспо-

рвованих прав та охоронюваних законом інтересів. Третя підстава – юридико-фактична, це протиправні дії або бездіяльність особи – господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси потерпілої особи (кредитора) чи заважають їх реалізації.

Порівнюючи ці концепції, неважко помітити, що основною різницею між ними є наявність у останній такої підстави, як господарська правосуб'єктність учасників господарських відносин. Доречним буде проаналізувати доцільність існування такої підстави.

Господарська правосуб'єктність – визнана державою за певним суб'єктом господарювання можливість бути суб'єктом прав (мати і здійснювати господарські права та обов'язки, відповідати за їх належне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень) [2, с. 104]. Очевидно, що ця характеристика в обов'язковому порядку має передувати настанню господарської відповідальності. Проте виникає запитання: хіба може йти мова про будь-які господарські правовідносини, якщо хоча б одна зі сторін не наділена правосуб'єктністю? Окрім того, абсолютним фактом є те, що більшість науковців відносить цю характеристику до обов'язкових ознак, якими має бути наділений суб'єкт господарювання. Відтак, доходимо висновку, що господарська правосуб'єктність не може бути включена до переліку обов'язкових підстав господарської відповідальності, оскільки вона є необхідною передумовою ще на початковій стадії господарських правовідносин.

Натомість, з нашого погляду, необхідно ввести процесуальну підставу. Враховуючи таку особливість господарської відповідальності, як можливість її реалізації без втручання державних або судових органів, доцільним буде залучити до необхідних підстав обов'язкову наявність процесуальних норм, які б передбачали процедуру реалізації господарсько-правової відповідальності. Отже, на наш погляд, можна запропонувати такий перелік підстав господарської відповідальності.

Нормативні підстави – це наявні нормативно-правові акти або передбачені ними договори, які є законною основою для існування господарських відносин взагалі та господарської відповідальності зокрема.

Процесуальні підстави – це передбачені законом або договором положення, які містять процесуальний порядок реалізації господарської відповідальності.

Фактичні підстави – це життєві обставини, які відповідно до закону або договору мають неправомірний характер, які власне і становлять у своїй сукупності зміст господарського правопорушення.

Наступний крок – доцільно проаналізувати поняття господарського правопорушення, яке на сьогодні жодним чином не закріплене на законодавчому рівні, що створює додаткові проблеми при кваліфікації його на практиці. Тому вважаємо за необхідне запропонувати свою дефініцію цього поняття на основі сучасних теоретичних досягнень.

Зокрема, як впливає з класичного джерела теорії держави і права, правопорушення – це суспільно небезпечне або шкідливо неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридичну відповідальність [4, с. 421–425]. Серед ключових ознак неважко помітити такі риси: неправомірний характер, вина та деліктоздатність особи правопорушника, становить суспільну шкоду або небезпеку, виражається у протиправності діяння.

Далі розглянемо визначення, яке пропонують теоретики господарського права, зокрема Л. А. Жук: господарське правопорушення – протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб [3, с. 386].

Для чіткого тлумачення терміна «господарське правопорушення» варто виокремити такі характерні ознаки: нормативно передбачене порушення господарського зобов'язання однією зі сторін; наявність шкоди, що може бути виражена у грошовому еквіваленті; відсутність вини як обов'язкового фактора. При цьому необхідно розмежовувати поняття господарського правопорушення, яке передбачає господарську відповідальність, і правопорушення у сфері господарської діяльності (злочин), що спричиняє кримінальну відповідальність.

Враховуючи викладене вище, пропонуємо таке визначення.

Господарське правопорушення – це передбачене законом або договором протиправне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом господарювання в процесі здійснення ним господарської діяльності, яке тягне за собою господарську відповідальність.

З нашого погляду, дефініцію господарського правопорушення має бути закріплено на законодавчому рівні. Це полегшить практичне застосування господарської відповідальності та допomoже уникнути використання «подвійних стандартів» під час ідентифікації господарських правопорушень.

Питання складу господарського правопорушення не є однозначним і залежить від форми господарської відповідальності. Розрізняють

повний і обмежений склад. Повний склад господарського правопорушення має місце за такої форми господарської відповідальності як, наприклад, відшкодування збитків, де необхідними елементами складу в їх сукупності є:

- протиправна поведінка – порушення суб'єктом господарювання положень, передбачених законом або договором;
- наявність негативних наслідків у вигляді збитків – пряма (знищення, пошкодження майна) або непряма (неотриманий дохід) шкода, завдана учасникові господарських відносин іншим учасником-правопорушником;
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою і збитками – наявність прямої залежності між протиправними діями правопорушника і тими збитками, яких зазнав його контрагент;
- вина – за умов господарського правопорушення під виною розуміють (окрім прямого умислу): а) правопорушник не виконав усіх

дій щодо недопущення здійснення правопорушення; б) правопорушник не використав можливості діяти правомірно за умови, що така можливість існувала.

Під обмеженим складом господарського правопорушення розуміють відсутність одного або кількох з вище перелічених елементів.

Отже, враховуючи викладені вище обставини, доходимо таких висновків. Серед підстав господарсько-правової відповідальності можна виокремити нормативні, процесуальні та фактичні підстави. До фактичної підстави належить господарське правопорушення, визначення якого запропоновано у цій статті. На нашу думку, доцільно було б закріпити його на законодавчому рівні.

Господарське правопорушення складається з таких елементів: протиправна поведінка, наявність негативних наслідків у вигляді збитків, причинний зв'язок між протиправною поведінкою і збитками, вина.

1. Господарський Кодекс України від 16 березня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
2. Господарське право : Практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та інші ; [за заг. ред. В. С. Щербини]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 199.

3. Господарське право : навчальний посібник / Л. А. Жук, І. Л. Жук, О. М. Неживець. – К., 2003.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; [переклад з рос.]. – Харків, 2001.

О. Кукот

THE BASES OF ECONOMIC LIABILITY: THEORETICAL AND LEGAL QUESTIONS

The article outlines thesis related to analysis of the bases of economic liability in aspect of a parity of legal and theoretical positions. Special place in the article belongs to analysis of the economic offence, which is an actual base of economic liability.

Keywords: economic liability.